

стає в умовах посилення глобалізаційних процесів, які детермінують нове осмислення сутності політичної влади, її витоків, функцій та інструментів, а головне, способів її легітимізації.

У зв'язку з цим, на нашу думку, доцільно:

- дослідити структуру соціального капіталу українського суспільства та визначити місце і роль у ній політичної складової;
- визначити та проаналізувати основні етапи еволюції соціального капіталу та його впливу на формування української нації;
- встановити особливості сучасного стану соціального капіталу в контексті співвідношення продуктивної, деструктивної та репродуктивної складових;
- визначити та проаналізувати роль і основні напрями впливу соціального капіталу на політичну модернізацію України (зміна еліт, зворотній зв'язок влади і суспільства, подолання відчуження громадян від політичного життя і забезпечення їх групової та індивідуальної участі в ньому, вдосконалення нормативної і ціннісної систем суспільства і т. ін.)

1. *Основы социальной концепции Русской Православной Церкви IV. Христианская этика и светское право.* – Москва, Архиерейский Собор 13-16 августа 2000 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html>. 2. «Сродна» праця як основний принцип розвитку творчої особистості: педагогічна спадщина Григорія Сковороди // Мультиверсум. Філософський альманах. – Вип.16. – К.: Укр. центр дух. культури, 2000. – С.71-89. 3. *Туган-Барановский М.И.* Социальные основы кооперации / Туган-Барановский М.И. – М.: Экономика, 1989. 4. *Сорокин П.А.* Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин // Общая социология. – М., 1992. – С. 31. 5. *Бова А.* Соціальний капітал в Україні: досвід емпіричного / А. Бова // Економічний часопис XXI. – 2003. 6. *Сидорчук О.Г.* Особливості формування та перспективи відродження соціального капіталу / О.Г. Сидорчук, І.І. Казак // Ефективність державного управління: зб. наук. праць: ЛРІДУ НАДУ. – 2008. – Вип. 16/17. – С. 377-388 с. 7. *Гоч Р.М.* Міжнародний досвід дослідження довіри в економічних відносинах / Гоч Р.М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlnu_sociology/2010_04/Noch.pdf 8. *Українське суспільство 1992 - 2010. Соціологічний моніторинг* / [за ред. д.е.н. В.М.Ворони, д.соц.н. М.О.Шульги]. – К.: ІС НАНУ, 2010. –636 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/institute/smonit_2010.pdf

УДК 323.2

А. О. ЛУЧИК

АНАЛІТИЧНІ ЦЕНТРИ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ

Розкриваються аспекти діяльності аналітичних центрів в процесі демократичної трансформації України. Проаналізовано генезис аналітичних центрів, продовжено періодизацію розвитку взаємовідносин держави та українських аналітичних центрів, запропоновано експертами Центру Разумкова. Також в статті визначено передумови появи недержавних аналітичних центрів в процесі демократичної трансформації України.

Ключові слова: аналітичні центри, генезис, демократія, трансформація.

© ЛУЧИК Андрій Олегович – аспірант кафедри політології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Лучик А.О. Аналитические центры в условиях демократической трансформации Украины

Раскрываются аспекты деятельности аналитических центров в процессе демократической трансформации Украины. Проанализировано генезис аналитических центров, сделано периодизацию развития взаимоотношений государства и украинских аналитических центров, предложенную экспертами Центра Разумкова. Также в статье определены предпосылки появления негосударственных аналитических центров в процессе демократической трансформации Украины.

Ключевые слова: аналитические центры, генезис, демократия, трансформация.

Luchyk Andriy. Think tanks in the democratic transformation of Ukraine

This article covers aspects of think tanks in the process of democratic transformation in Ukraine. The genesis of think tanks is analyzed, periodization of relations between the state and the Ukrainian think tanks, proposed by the experts of Razumkov Center, is extended. Also, the article outlines the prerequisites for the emergence of non-governmental think tanks in the process of democratic transformation in Ukraine.

Key words: think tanks, democracy, genesis, transformation.

Сучасний стан демократичного розвитку країни характеризується виникненням численних громадських організацій та аналітичних центрів, основною діяльністю яких є надання суспільних послуг, створення дієвих комунікаційних каналів взаємодії суспільства і влади, залучення громадян до прийняття державних управлінських рішень, сприяння проявам громадянської активності та відповідальності. Аналітичні центри є вагомим елементом громадянського суспільства та відіграють значну роль в процесах демократизації у перехідних суспільствах. Як зазначає Н.В. Сбітнева¹ на Заході виокремлюється концепція взаємозв'язку демократизації і активної ролі «прогресивних інтелектуалів». Саме у такий спосіб інтелектуали як носії політичної культури роблять можливим розв'язання одвічної проблеми інтелектуальної еліти – з'єднання освіченої частини населення і мас. Показовими тут є міркування А. Лейпхарта² про «приспосувальну демократію», тобто історичну спроможність еліти («добровільних, цілеспрямованих, поступливих її елементів») узгоджувати інтереси різних суспільних верств, щоб уникнути драматичних наслідків суспільних змін (конфліктів, воєн тощо). З огляду на сучасний політичний процес в Україні, Н.В. Сбітнева³ вважає перспективним погляд дослідників, які обстоюють тезу про важливе значення для успіху перехідного періоду зближення позицій владної еліти і політичних сил та рухів, які перебувають поза владою, аж до участі останніх у контролі за державними структурами. Значну роль, на нашу думку, в цьому процесі можуть відігравати неурядові аналітичні центри, ролі і значенню яких не приділено у сучасній політичній науці України.

Окремі ідеї, спрямовані на теоретичне осмислення діяльності аналітичних центрів, розроблялися такими вітчизняними вченими, як: С. Внучко⁴, О. Глоба⁵, В. Грановський⁶, С. Дацюк⁷, Ю. Якименко⁸ та ін. Також ґрунтовно досліджували природу аналітичних центрів експерти Центр Разумкова⁹ та Фонду «Демократичні ініціативи»¹⁰. Серед російських учених, які займалися проблематикою «фабрик думок» варто відзначити Н. Беляєву¹¹, М. Медушевського¹², Д. Зайцева¹³ та ін.

У незалежній Україні громадські аналітичні центри почали утворюватися ще на початку 1990-х рр., проте дотепер в українському законодавстві відсутнє поняття «аналітичний центр». Більшість дослідників цієї проблеми, вважають, що до поняття «аналітичні центри» варто відносити структури, метою діяльності яких є виробництво інтелектуального продукту, маючи на увазі неурядові неприбуткові організації.

Сучасні вітчизняні аналітичні центри не виникли на порожньому місці. Адже в Радянському Союзі існували свої «фабрики думок», які в процесі демократичної трансформації України набули сучасних рис. Як зазначає Т. Харіманга, «фабрики думок» колишнього СРСР були установами закритого типу¹⁴. Це означає, що, працюючи на уряд, вони мали слабкий вихід на широку громадськість. Їх основна публічна функція була ідеологічною та пропагандистською. На думку Т. Харіманга, фабрики думки СРСР можна було б класифікувати наступним чином:

- партійні фабрики думок – Академії суспільних наук при ЦК КПРС та експертні структури при ЦК;
- оборонні, секретні, особливо пов'язані зі службами безпеки та розвідувальними службами;
- академічні – установи Академії наук;
- університетські – кафедральні програми;
- відомчі – всередині міністерств;
- технологічні, виробничі (НДІ і конструкторські бюро).

При цьому між аналітичними центрами існувала певна ієрархія. За цією ознакою Т. Харіманга¹⁵ поділяє їх за такими критеріями – географічним: 1) центральні і 2) регіональні або республіканські, а також за сутнісним: 1) стратегічні (фундаментальні) і 2) оперативні (прикладні). Настанови від державних, партійних і стратегічних «фабрик думок» пронизували всю ієрархію аналітичних центрів.

Після розпаду комуністичної системи роль академічних «фабрик думок» поступово знижувалася. З них виділилася група провідних аналітичних центрів, при президентських та урядових структурах. В Україні спочатку таким інститутом був Інститут міжнародної економіки і міжнародних відносин (Інститут Шлепакова). Військові і секретні структури через різкий ідеологічний поворот в країні де-що втратили орієнтацію. До того ж зарубіжні - переважно західні – «фабрики думок» послідовно їх витісняли зважаючи на переважно прозахідну орієнтацію політичної позиції країни. Скорочення бюджетних асигнувань та непристосованість до ринкових умов найбільше вдарили саме по цим установам.

Схожі стартові позиції в процесі демократичної трансформації мали й аналітичні центри Росії. Країни пострадянського простору володіли на 1991 р. найбільш потужним науковим потенціалом, який варто було б використати для створення системи аналітичного сприяння розбудови нового типу політики. Перша теза підтверджується також і статистичними даними. Наприклад, у загальній чисельності наукових працівників в 1989 р. Росії належало 67,8%, Україну – 14,4%, Білорусі – 2,9%, Молдові – 0,7%. Російські кандидати наук становили 64% загальної чисельності кандидатів наук в СРСР, українські – 14,9%, білоруські – 3%, молдавські – 0,9%, а доктори наук відповідно 67,2, 13,7, 2,4 і 0,8%¹⁶. За перші чотири роки 90-х років падіння чисельності вчених найбільш швидкими темпами відбувалося в Білорусі – тут було втрачено за цей час 50% дослідників, у Молдові – 43%, а кількість українських дослідників зменшилася на 30%¹⁷. Проте, як зазначає М. А. Медушевський¹⁸, Україна і Росія, маючи подібні стартові умови для розвитку аналітичних центрів, обрали діаметрально протилежні шляхи розвитку та міжнародної інтеграції. Росія стала позиціонувати себе як регіональний центр, який прагне створити єдиний комунікаційний простір на території колишнього СРСР. Україна обрала шлях набуття національної ідентичності через відмежування від історичного минулого і регіональної експансії Росії¹⁹.

На думку дослідника аналітичних центрів О.Є. Глоби²⁰, у перехідних суспільствах можна виокремити такі типи громадських аналітичних структур:

Перший тип – організації, які утворилися завдяки програмам міжнародної технічної допомоги. Ініціатива їх створення традиційно йшла ззовні. Головне завдання таких організацій – бути контрагентами західних ліберальних ідей. Виходячи з цього й формувалася базова діяльність указаних організацій – пошук форм подання й поширення ідей для різних соціальних груп.

Другий тип – це організації, створені всередині комерційних банків, великих бізнес-корпорацій, партій зі складу керівництва цих структур.

Третій тип – організації, засновані на персональному іміджі експерта-засновника.

Четвертий тип – аналітичні групи державних установ. Ці організації були створені для більш ефективного функціонування органів державної влади.

На нашу думку, основними передумовами появи недержавних аналітичних центрів в процесі демократичної трансформації України стали такі фактори:

1) лібералізація державної політики й відступ від єдиного центру прийняття рішень;

2) значний науковий потенціал країни, який дістався в спадок після розпаду СРСР;

3) відсутність належного фінансування державних аналітичних структур, внаслідок чого відбувся відтік експертів в недержавний сектор;

4) поява міжнародних фондів, які почали надавати грантову підтримку недержавному сектору.

Новим явищем у країні стало виникнення аналітичних структур, які були прообразом майбутніх інтелектуальних центрів. Через брак грошей і кадрів вони налічували в середньому до 5 осіб у штаті і працювали, перш за все, як внутрішньоінституційні та внутрішньокорпоративні організації. Їх завдання – підготовка експертної та довідкової інформації.

Класифікуючи аналітичні центри (як «фабрики думки»), П. Діксон виділяє такі групи²¹:

1) неурядові аналітичні центри, які у своєму складі мають експертів–професіоналів, укладають довгострокові договори з урядовими відомствами;

2) внутрішньоурядові аналітичні структури, які утворюються як підрозділ урядових структур для розробки довгострокових проблем;

3) незалежні дослідницькі центри при університетах та інших академічних установах;

4) комерційні, які орієнтовані на отримання прибутку від своєї діяльності, як консультаційні фірми (самостійні організації або відділення у структурі великих промислових концернів);

5) незалежні неприбуткові «фабрики думки», що орієнтуються не на уряд або великі промислові концерни, а на широку громадськість.

Подібну схему класифікації сприйняли багато західних фахівців. Л. Пал, розглядаючи канадську політичну систему, поділив усі структури, що працюють у сфері політичного аналізу, на два сектори: державний і недержавний²². Кожний із цих секторів поділений на підгрупи:

– державний сектор містить: а) урядові, б) квазіурядові аналітичні підрозділи;

– недержавний сектор містить аналітичні центри, які: а) прибуткові, б) створені на базі університетів, в) неприбуткові.

Характер взаємовідносин влади і неурядових аналітичних центрів в Україні формувалася під впливом ряду чинників. Головними з них були: характер влади з точки зору її демократичності та поваги до прав і свобод громадян; суспільна вага та авторитет самих аналітичних центрів; позиція неурядових аналітичних

центрів щодо влади. Як зазначається в аналітичній доповіді Центра Разумкова²³, ці відносини можна поділити на декілька етапів:

1) 1991-2000 рр. До кінця 1990-х років влада практично не зважала на неурядові аналітичні центри. Це зумовлювалося з одного боку, живучістю пострадянських традицій монополії влади на вироблення політики, з іншого – слабкістю самих вітчизняних think tanks. На той момент лише одиниці неурядових аналітичних структур заявили про себе як про помітних учасників суспільно-політичних процесів, які відбувалися в країні.

2) 2001-2004 рр. Значне посилення антидемократичних тенденцій у владі на початку 2000-х років, зустріло активний опір з боку структур «третього сектору», в т.ч. – неурядових аналітичних центрів, багато з яких, усвідомлюючи реальну загрозу встановлення в Україні авторитарного режиму, зайняли відкрито опозиційні позиції. У вересні 2002 р. відбувся Форум демократичних сил України, у якому, поряд з опозиційними політиками, взяли участь представники багатьох організацій «третього сектору», в т.ч. аналітичних центрів, які на той момент стали помітними учасниками суспільно-політичних процесів. Влада, зрозумівши загрозу, що виходила від структур громадянського суспільства, розгорнула масовану кампанію із їх дискредитації. Таким чином, період 2001-2004 рр. був позначений особливим загостренням стосунків між владою і неурядовими аналітичними центрами. Проти неурядових аналітичних центрів була розгорнута цільова інформаційна кампанія, приводом для якої було обрано їх фінансування іноземними донорами. Найбільш виразним прикладом кампанії було створення Верховною Радою України 11 грудня 2003 р., за ініціативою лідера фракції комуністів П. Симоненка, тимчасової слідчої комісії «із встановлення фактів іноземного втручання у фінансування виборчих кампаній в Україні через недержавні організації, що існують на гранти іноземних держав».

3) 2005-2009 рр. Після Помаранчевої революції з'явилася надія на те, що влада принципово змінить своє ставлення до громадянського суспільства, перейшовши від ворожості та ігнорування до реального партнерства. Нова влада задекларувала нові підходи до співпраці з організаціями громадянського суспільства, які полягали у визнанні високої суспільної значимості діяльності його структур, підтримці його розвитку, практичному врахуванні його ініціатив. У 2005 р. – на початку 2006 р. владними інститутами було здійснено певні практичні кроки в цьому напрямі. Відбувся перехід частини представників неурядових аналітичних структур до центральних органів влади. Зокрема, президент Центру Разумкова А. Гриценко обійняв посаду Міністра оборони України, керівники Центру політико-правових реформ (ЦПР) І. Коліушко та Інституту громадянського суспільства А. Ткачук були призначені радниками Президента України, директор Міжнародного центру перспективних досліджень (МЦПД) В. Нанівська очолила Національну академію державного управління. Проте, як виявилось пізніше, можливості реалізації власних ініціатив представниками неурядових аналітичних центрів, які пішли у владу, були обмежені не лише їх власним «портфелем пропозицій» і посадовими можливостями, а політичною волею вищого керівництва та існуючим форматом бюрократичних процедур. Деякі з представників неурядових аналітичних центрів пізніше повернулися із органів влади на попередні посади. Наприкінці 2005 р. представники «третього сектору» відзначали, що попри певне покращення у стосунках, влада не готова сприймати пропозиції неурядових аналітичних центрів, і тим більше фінансово їх підтримувати. Наступний розвиток подій засвідчив, що сподівання на суттєве покращення умов діяльності неурядових аналітичних центрів, зростання оплаченого попиту держави на їх продукцію, не справдилися.

4) Із 2010 року. На нашу думку, цей етап характеризується поступовим відходом влади від демократичних цінностей, що зафіксоване падінням України в різноманітних міжнародних рейтингах. Так, згідно із показником індексу демократії у 2012 р. Україна опустилася до 80 місця й увійшла до групи країн з гібридним режимом²⁴. Також погіршилися позиції України в рейтингу свободи слова, де вона за результатами 2012 р. знаходиться на 126 місці²⁵. Ці факти, на нашу думку, свідчать і про відсутність належної роботи владних інституцій із неурядовими аналітичними центрами. Ситуація не така критична, як у 2001–2004 рр., коли влада була налаштована різко негативно до представників неурядових організацій, проте спостерігається подальше погіршення відносин між владою та аналітичними центрами.

Аналітичні центри в Україні виникли не на порожньому місці. Їхніми попередниками були в основному партійні та академічні аналітичні структури. На початку 1990-х рр. починають з'являтися неурядові аналітичні структури. Причинами цього стали: лібералізація державної політики й поліцентристське прийняття рішень, яким була Компартія; значний науковий потенціал країни, який дістався в спадок після розпаду СРСР; відсутність належного фінансування державних аналітичних структур, внаслідок чого відбувся відтік експертів в недержавний сектор; поява міжнародних фондів, які почали надавати грантову підтримку недержавному сектору.

У процесі демократичної трансформації України в українському «третьому» секторі з'явився сегмент неурядових аналітичних організацій. На сучасному етапі спостерігається слабка або зовсім відсутня комунікація між владними структурами та аналітичними центрами. Відсутність належного партнерства між державою і аналітичними центрами – ознака недемократичної країни, що може мати негативні наслідки щодо ефективного політичного розвитку країни.

1. Сбітнева Н.В. Порівняльний вимір демократизації постколоніальних і постсоціалістичних держав: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук 23.00.04 / Сбітнева Н. В. – К., 2002 – 18 с. **2. Лейпхарт А.** Демократія в многоосновных обществах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publicacii_Polisa/L/1992-2-3-13-Lijphart-Soobshestvennaya_demokratiya.pdf **3. Сбітнева Н.В.** Цит. праця. **4. Внучко С.М.** Аналітичні центри як суб'єкти процесу прийняття політичних рішень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук / С.М. Внучко. – К., 2009. – 17 с. **5. Глоба О.Є.** Аналітичні центри як сегменти «третього сектору» в перехідних суспільствах / О.Є. Глоба // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Політологія, Соціологія, Філософія. – 2007. – Вип. 5-6. – С.134–137. **6. Современные фабрики мысли (мозговые центры, think tanks): Аналитический доклад / В. Грановский, С. Дацюк, Р. Т. Хариманга.** – К.: Агентство гуманитарных технологий, 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://xyz.org.ua/discussion/think_tanks.html **7. Там само.** **8. Якименко Ю.** Неурядові аналітичні центри в Україні: можливості, виклики, перспективи [Електронний ресурс] / Ю. Якименко // Громадянське суспільство. – 2007. – № 2. – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/neuriadovi-analitichni-tcentri-v-ukraini-mozhливosti-vikliki-perspektivi1> **9. Сайт** Центру Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua/> **10. Сайт** Фонду «Демократичні ініціативи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/> **11. Беляева Н.Ю.** Сравнительный анализ российских и зарубежных аналитических центров: case study: учебное пособие / [ред Н.Ю. Беляева, Д.Г. Зайцева]. – М.: ГУ-ВШЭ, 2007. – 174 с. **12. Медушевский Н.А.** Аналитические центры в политическом процессе: американская модель «фабрик мысли» и ее функционирование за пределами США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.politeia.ru/content/pdf/Politeia_Medushevsky-2010-1.pdf **13. Зайцев Д.Г.**

“Мозговые центры” в России: история и перспективы развития/ Д. Г. Зайцев // “Политическое” и “социальное” в информационную эпоху: сб. статей аспирантов факультетов прикладной политологии и социологии ГУ-ВШЭ / [под ред. Урнова М.Ю., Полякова Л.В., Иванченко Г.В.]. – М.: 2007. – С. 113-131. **14.** *Современные фабрики мысли (мозговые центры, think tanks): Аналитический доклад* / В. Грановский, С. Дацюк, Р. Т. Хариманга. **15.** Там же. **16.** *Гулько Н.В.* Подготовка научных кадров в Республике Беларусь: итоги и проблемы / Гулько Н.В., Морозевич А.Н., Шаршунов В.А. // Высшая школа. – Мн., 2003. – № 1. – С. 10-16. **17.** *Сравнение динамики составляющих кадрового потенциала науки Украины, Беларуси и Молдовы в конце XX – в начале XXI ст.* / [Дикусар А.И., Попович А.С., Прокошин В.И., Щербин В.К.] // Наука та наукознавство. – 2004. – № 4. – С. 8–16. **18.** *Медушевский Н.А.* Цит. работа. **19.** Там же. **20.** *Внучко С.М.* Цит. праця. **21.** *Диксон П.* Фабрики мысли / Диксон П. – М.: Прогресс, 1976. – 450 с. **22.** *Пал Л.* Аналіз державної політики / Л. Пал; [пер. з англ. І. Дзюбка]. – К.: Основи, 1999. – С. 73-89. **23.** *Неурядові аналітичні центри в Україні: можливості, виклики, перспективи: Аналітична доповідь Центру Разумкова* // Національна безпека і оборона. – 2007. – №6. – С. 12-13. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD90_ukr.pdf **24.** *Україна втрачає позиції у рейтингу демократії* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/03/19/6985839/> **25.** *Україна опустилась в рейтингу свободи слова – «Репортери без кордонів»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/01/30/6982488/>

УДК 321.01

Я. А. БИКОВА

ЕТНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР У ПРАВОЗНАВСТВІ

Аналізується роль юридичної етнології у сучасних процесах пізнання права. Обґрунтовується необхідність використання цивілізаційного підходу до права та здобутків історичної школи права при розробці критеріїв збереження національної самобутності правових систем.

Ключові слова: юридична етнологія, юридична антропологія, цивілізаційний підхід до права, історична школа права, правова культура, правова система.

Быкова Я. А. Этнологическое измерение в правоведении

Анализируется роль юридической этнологии в современных процессах познания права. Обосновывается необходимость использования цивилизационного подхода к праву и достижений исторической школы права при разработке критериев сохранения национальной самобытности правовых систем.

Ключевые слова: юридическая этнология, юридическая антропология, цивилизационный подход к праву, историческая школа права, правовая культура, правовая система.

Bykova Yna. Ethnological dimension in Law

The article examines the role of law ethnology in modern cognition processes of law. Points to the need for to use the civilization approach to law and achievements of the historical school of law in the development of criteria for the preservation of national identity of legal systems.

© БИКОВА Яна Андріївна – здобувач кафедри теорії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія»